

О. Ф. Сидор, П. В. Голобуцький

Богородиця Богоматір, Діва Марія

БОГОРОДИЦЯ, Богоматір, Діва Марія – мати [Ісуса Христа](#). В [Новому Заповіті](#) євангелісти, вбачаючи основне завдання розповісти про життя і діяння Ісуса Христа, залишили досить мало відомостей про Богородицю. Однак відомо, що вона ще в юному віці була заручена з теслею Йосипом із дому царя Давида. Тоді ж майбутня Богородиця отримала «благу звістку» (Благовіщення) через архангела Гавриїла про те, що Бог обрав її стати матір'ю його сина, *Месії*. Коли Йосип дізнався, що Марія завагітніла, то, не бажаючи публічного сорому, вирішив таємно її відпустити. Проте всі його сумніви були розвіяні божим об'явленням уві сні (Євангеліє від Матвія, 1:18–25). Далі євангелісти згадують Богородицю у розповіді про *Різдво* Христа, його обрізання на 8-й день, втечу Богородиці та Йосипа до Єгипту, повернення до Назарету після смерті Ірода, про земне служіння Ісусові аж до його мученицької смерті на хресті. Останній раз Богородицю згадують після [Воскресіння](#) Христа в товаристві його учнів і послідовників (Дії, 1, 14). Доповнюють відомості про Богородицю численні перекази й праці отців Церкви. З одного переказу дізнаємося, що Богородиця прожила 48 р., померла за дивних обставин, похована в Гетсиманії біля батьків та Йосипа, а на третій день після смерті була забрана на небо.

Культ Богородиці зародився на початку існування християнства, але догматичне вчення про вшанування її вироблялося довго. Остаточна традиція сформувалася після подолання Церквою єретичних думок про Богородицю як смертну жінку. Засудивши на Віфлеємському Вселенському соборі 431 р. останню з таких спроб – несторіанство, Церква визнала Діву Марію Богородицею. Православна церква пошановує Богородицю як Пресвяту й Непорочну Пріснодіву, Царицю Небесну, Заступницю й Помічницю тих, хто молиться до неї. На честь її споруджено численні храми, присвячено ікони. З дванадцяти найважливіших свят, установлених Церквою, чотири належать пошануванню Богородиці:

- Благовіщення Пресвятої Діви Марії (відзначають 25 березня; символізує день, коли Діва Марія отримала звістку від архангела Гавриїла, що народить Ісуса Христа),
- Різдво Пресвятої Богородиці (народна назва – Друга Пречиста; відзначають 18 вересня; символізує день народження Діви Марії),

- Введення в храм Пресвятої Богородиці (Третя Пречиста; відзначають 21 листопада; символізує день, коли Діву Марію приведено у храм на посвяту Богові),
- Успіння Божої Матері (народна назва – Перша Пречиста; відзначають 15 серпня; символізує день закінчення земного життя Діви Марії).

Православна церква відзначає також Покрову Пресвятої Богородиці. У католицизмі культ Богородиці набув особливого розвитку. Про Діву Марію розроблено ціле вчення – маріологія, затверджено відсутні у Православній церкві догмати про непорочне зачаття Богородиці її матір'ю Анною (1854), посмертне тілесне вознесіння на небо (1950). У 1964 Папа Павло VI проголосив Діву Марію «Матір'ю Церкви».

У Київській Русі культ Богородиці з'являється невдовзі після запровадження християнства. Перша кафедральна цегляна Десятинна церква (989–996), за давніми джерелами, називалася церквою Богородиці. 1073–77 на території Києво-Печерської лаври була церква Успіння Богородиці, у цей період з'являються величні за своїми архітектурними формами церкви й в ін. містах. Про пошанування Богородиці як заступниці Київської Русі свідчить «Слово о законї і благодати» митрополита Іларіона (1037–50), а «Києво-Печерський патерик» (поч. 13 ст.) називає Київ містом Богородиці. В Україні її вважали покровителькою хліборобів. Пізніше шанували як свою заступницю запорозькі козаки. УПА свято Покрови святкувала як День зброї.

Окреме місце займає образ Богородиці в українській літературі. Широкої популярності набув апокриф «Ходіння Богородиці по муках», що був відомий в Україні за списком 12 ст. У ньому вона зі співчуттям ставиться до людського горя, як жінка-мати з ненавистю ставиться до тих, хто став причиною смертельних мук її Сина, Ісуса Христа. Богородиці присвячені проповіді К. Туровського, збірки духовних віршів К. Транквіліона-Ставровецького, Л. Барановича, І. Галятовського. Св. Дмитро Ростовський (Д. Туптало) написав книгу «Руно орошенное» про чуда Богородиці та драму «Успеніє Богородицы». Значне місце займає образ її у творчості Т. Шевченка. В поемі «Марія» на євангел. сюжетному матеріалі поет відобразив історію матері, яка виховує проповідника «правди і волі», а після загибелі Сина збирає його послідовників і «своїм святим очисним словом» розвіює їхнє «униніє і страх». У поемі «Іржавець» зображено поклоніння Богородиці запорозьких козаків, які побудували на честь Божої Матері численні храми. Ю. Федькович у вірші «Пречиста Діво, радуйся, Маріє» просить Богородицю про милосердя до українського народу, який так довго страждає під ярмом поневолювачів. До образу Богородиці зверталися І. Франко, В. Щурат, Юрій Клен, П. Тичина. О. Грицай написав чудовий за формою і змістом «Гімн до Богородиці». Тисячолітня традиція пошанування українським народом Богородиці не похитнулася, пройшовши через більшовицький антирелігійний терор.

Богородиця – один із найпоширеніших релігійних персонажів у давньоукраїнському мистецтві. Її найдавніші зображення (у монументі, малярстві, іконописі, книжк. мініатюрі, дрібній металевій та кам'яній пластиці) відомі з часів Київ. Русі. У 17–18 ст. зразки іконографії візантійського походження переосмислюються з погляду естетич. уявлень та істор.-культур. ситуації України. В укр. ренесансному та бароковому мистецтві іконографія Богородиці поширилася на скульптуру, гравюру, шитво й гаптування, карбування, емаль, різьблення на дереві, тиснення на шкірі, пізніше у малювання на склі та кахлях. В укр. мистецтві, як і у візантійському, іконографія Богородиці охоплює її одноосібні зображення або багатофігурні композиції з нею як гол. персонажем чи особою, присутньою при якійсь події з євангел. сюжетів. Найпоширенішими були ікони «Богородиця Одигітрія» з поясним зображенням Марії, яка тримає на лівій руці маленького Ісуса. Збагачений різновид цієї іконографії – «Одигітрія з похвалою» (в оточенні пророків).

В українському живописі канонічне трактування Богородиці наприкінці 16–18 ст. перейшло в лірич. образ земної жінки-матері (ікона роботи Ф. Сеньковича, 1599, Покровська церква в с. Ріпневе Львів. обл.; намісна ікона, 1650, Святодухів. церква іконостаса у м. Рогатин Львів. обл.). Т. зв. чудотворні ікони найчастіше були варіантами «Богородиці Одигітрії». Найпоширеніші з них – ікони Б. Холмської, Іллінської або Почаївської, яка є варіантом композиції «Богородиця замилювання» («Елеуса»), здавна відомої в укр. мистецтві, особливо на Волині. Елегій. варіант композиції «Богородиця Римська» створив 1722 Й. Кондзелевич. У мистецтві Київ. Русі пізніше побутували цілофігурні одноосібні зображення («Богородиця Оранта» у Софійському соборі у Києві. 1043–46) або разом з Ісусом («Велика панагія», 11–12 ст., та 16 ст. з церкви Вознесіння Христового у м. Жидачів Львів. обл.; намісні ікони 18 ст. Троїцької та Феодосіївської церков Києво-Печер. лаври), а також зображення Богоматері, яка сидить на престолі (ктиторська фреска Троїцької замкової каплиці в Любліні, майстра Андрія, 1418; ікони з флоринки в Істор. музеї в Саноці (Польща) та невідомого майстра, що зберігається у НМЛ). Одним зі свідчень творчого переосмислення традиц. іконограф. схем згідно з місц. худож.-естетичними потребами є створена в Києві композиція «Печерська Богородиця» («Богородиця Свенська», кін. 11 ст.). В укр. мистецтві ілюструвалися різні євангел. епізоди, пов'язані з образом Марії («Різдво Марії», «Введення в храм», «Благовіщення», «Зустріч Марії та Єлизавети», «Різдво Христове», «Поклін трьох царів», «Втеча в Єгипет», «Стрітення», «Юний Христос навчає в храмі», «Одруження в Кані Галілейській», «Оплакування Христа», «Вознесіння Господнє», «Зішестя Святого Духа», «Успіння Богородиці»). Богородиця є в деісусно-апостол. рядах, в окремих композиціях «Акафістного циклу» та «Страстей Господніх», у «Страшному суді», «Покрові», «Неопалимій купині», «Соборі пресвятої Богородиці», композиціях «Явлення Богородиці». Масштабно невелике зображення Богородиці може бути на іконах чи гравюрах «Св. Миколай», «Св. Варвара». В мистецтві укр. бароко є складні символічні композиції (передусім у гравюрі), присвячені Богородиці. Контакти укр. мистецтва з мистецтвом сусід. країн у 17–18 ст.

розширили іконографію Богородиці («Непорочне зачаття», «Коронування Богородиці»), видозмінили традиц. композиції. У 18–19 ст. стилізована «Богородиця Одигітрія» поширена не тільки у мистецтві напівпрофес. художників (ікони, скульптура, гравюра, дукачі та ін.), а й у нар. розписі на кахлях (кахля роботи О. Бахматюка, 1859; Музей нар. мистецтва Гуцульщини в Коломиї) та склі (де нерідко є й композиції «Богородиця-годувальниця»). 1990 у Львові зусиллями Львів. філіалу н.-д. реставрац. майстерень та МЕХП НАНУ влаштовано виставку одного шедевра «Богородиця Одигітрія з Дорогобужа» (кін. 13 – поч. 14 ст.), проведено міжнар. конф. «Богородиця в духовній культурі українського народу».

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Кондаков Н. П. Иконография Богоматери. Т. 1–2. Петроград, 1914–15;
2. N. Wojakowskyj. Über den Kult der Heiligen Jungfrau Maria in ukrainischen Volke. München, 1947;
3. Мельник А. Мати Божа в українській літературі. Торонто, 1965;
4. Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. К., 1978;
5. Свенціцька В. І. Українське станкове малярство XIV–XVI ст. і традиції візантійського мистецтва // Укр. мистецтво у міжнар. зв'язках. К., 1983;
6. о. Лужецький І. Життя Марії – матері Ісуса. Рим, 1989;
7. J. Jarko. Cześć Matki Bożej na Rusi // Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 1. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym. Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu. Przemyśl, 1990;
8. Кислашко О., Кислашко Я. Короткі відомості про свята православної церкви. К., 1993;
9. Шарварок О. Поет і Богородиця // Неопалима купина. 1993. № 2;
10. Степовик Д. Історія української ікони X–XX століть. К., 1996;
11. Мень А. История религии. Т. 2. Пути христианства. Москва, 1999;
12. Еммеріх А. К. Життя Пречистої Діви Марії. Л., 2000.

Бібліографічний опис:

Богородиця Богоматір, Діва Марія / О. Ф. Сидор, П. В. Голобуцький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35883>. – Останнє поновлення : 2024.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).